

DİVRİĞİ DÂRÜŞŞİFASI'NIN OSMANLI DÖNEMİNDE “MEDRESE-İ KEBİR” ADIYLA EĞİTİM KURUMU OLARAK İŞLEVİNİ SÜRDÜRDÜĞÜNE DAİR

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi

On Divriği Dâr Al-Shifa Which Continued its Function in Ottoman Period With the Name of “Medrese-i Kebir”

Divriği Dâr Al-Shifa was built by Turan Melik Hatun, who was Ahmed Şah's wife from Mengüçükoğulları in 624 H/1228 AD. The Dar Al-Shifa in question was recorded by Evliya Çelebi and he also narrated this building in his work as “Medrese-i Ulu Cami” without mentioning Dâr Al-Shifa. It has been seen that promotions of müderris called as “Fakih” to Medrese-i Kebir had been made from the late years of seventeenth century onwards. All these information indicate that Divriği Dâr Al-Shifa did not act as a health institution in the Ottoman period but as a Fıkıh Medrese (Madrasa of Law), that is the madrasa in which Islamic Law was taught

Selçuklular, hakimiyetleri altındaki İran, Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu'da XII, XIII ve XIV. yüzyıllarda çok sayıda dârüşşifa ve bimarhane inşa etmiştir. Bunların birçoğu XIX. yüzyıla kadar yapılış amaçları doğrultusunda; bir kısmı da fizikî varlıkları korunmasına rağmen sağlıkla ilgisi olmayan işlerde kullanılmıştır. Terk edilen bazı dârüşşifalar ise zaman törpüsüne dayanamayıp ortadan kalkmıştır. Daha XV. yüzyıldan önce işlevini kaybettiği anlaşılan Divriği Dârüşşifası'nın binası, Osmanlı döneminde eğitim kurumu olarak fonksiyonel hale getirilmiş; bu sayede günümüze kadar varlığını muhafaza edebilmiştir.

Aşağıda Anadolu Selçukluları devrinde Divriği'de yaptırılan dârüşşifanın Osmanlı dönemindeki durumu belgeler ışığında incelenecektir.

1. Bânisi

Divriği Dârüşşifası, mevcut Arapça kitâbesine göre 626 H/1228 M yılında inşa ettirilmiştir. Kitâbesinde bânisi olarak gösterilen Turan Melike Hatun,

Mengüçükoğullarından Ahmed Şah'ın eşidir. Bitişindeki Ulu Cami için düzenlenen 641 H/1243 M tarihli Arapça vakfiyede dârüşşifadan bahsedilmemektedir¹. Bu durum, cami ile dârüşşifanın ayrı yapılar olduğu kanaatini vermektedir. Osmanlı belgelerinde çoğunlukla "Divriği'de vâki' Fatma Hâtun nâm-ı diğer Ahmed Şah Câmî-i Kebîri" denmesi² de caminin dârüşşifa ile ilgisinin bulunmadığına işaret kabul edilebilir. Ancak XVII. yüzyıl belgelerinde bânisi farklı kişiler olarak gösterilmektedir. Bazı vakıf kayıtlarına göre cami ile birlikte "Medrese-i Kebîr" şeklinde geçen dârüşşifayı Ahmed Şah³; bazılarında göre de Ahmed Şah ile Fatma Hatun yaptırmıştır⁴. Bu karışıklığa, cami ile dârüşşifanın yan yana bulunması ve bu iki yapıyı inşa ettirenlerin akrabalığının neden olduğu söylenebilir.

2. Dârüşşifanın "Medrese-i Kebîr" Adını Alması

Anadolu Selçukluları döneminde sağlık kurumu olarak inşa edildiği kabul edilen Divriği Dârüşşifası, muhtemelen Osmanlı döneminde bu özelliğini kaybetmiş; eğitim-öğretime elverişli durumdaki binası⁵ medrese haline getirilmiştir. Osmanlı kaynaklarında binanın dârüşşifa olarak kullanıldığına dair şimdilik herhangi bir kaydın bulunmaması da bu görüşü teyit etmektedir.

Divriği'deki dârüşşifanın medrese olarak kullanıldığına dair tespit edilebilen en eski kayıt, XVII. yüzyılda bu kasabayı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde bulunmaktadır. Dârüşşifa'dan söz etmeyen Seyyah⁶, "Dersitâyiş-i dârû't-tedris-i Divriği" başlığı altında eserinde incelediği eğitim kurumlarının başında "Medrese-i Ulu Câmî"den bahsetmektedir⁷. Osmanlı vakıf belgelerine de medrese olarak yansıyan dârüşşifa, çoğu zaman Evliya Çelebi'deki gibi caminin bir parçası olarak gösterilmektedir. Yapı, bazen "Medrese-i Kebîr"⁸, bazen de "Medrese-i Kübrâ"⁹ şeklinde kaydedilmiştir. Dârüşşifanın bundan önce Selçuklular zamanındaki işlevine uygun biçimde kullanıldığını gösteren kayda şimdilik rastlanmadığına bakılırsa, bu yörenin Osmanlılar'ın sınırları içine alındığında, yani XV. yüzyılda bile Divriği Dârüşşifası faal değildi. Şu halde, Divriği Dârüşşifası zamanla yeni işlevine uygun adla anılmaya başlamış, âdeta dârüşşifalığı unutulmuştur.

¹ İsmet Kayaoğlu, "Ulu Camiin Vakfiyesinin Değerlendirilmesi", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, (Derleyenler: Yılmaz Önge-İbrahim Ateş-Sadi Bayram), Ankara 1978, s. 10-11.

² Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter, (Kısaltma: VAD), no. 1117, vr. 30a; no.1178, s. 3.

³ VAD, no. 568, s. 190; no. 1158, vr. 110b.

⁴ Birçok belgede "Divriği'de vâki' Fatma Hatun nâm-ı diğer Ahmed Şah Cami-i Şerifi ve Medresesi" (VAD, no. 1143, s. 235; no. 1088, vr. 13a) olarak geçmektedir.

⁵ Anadolu Selçuklu dârüşşifaları, dönemin eğitim yapıları olan medreselerin plân şemasına uygun olarak inşa edilmiştir. Bkz. Gönül Cantay, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ankara 1992, s. 9-11.

⁶ Oysa Evliya Çelebi, eserinde yeri geldikçe dârüşşifaları ayrıntılı olarak inceler. Nitekim İstanbul'da bulunan dört sağlık kuruluşunu uzun uzun anlatır (Bkz. Seyahatnâme I., (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, s. 13). Edirne'deki Bayezid Bimarhanesi'ni de anlatı anlatı bitiremez. Bkz. Seyahatnâme, III., (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s. 263.

⁷ Seyahatnâme, III., s. 132.

⁸ VAD, no. 1118, vr. 29b; no. 1090, vr. 50ab; no. 550, s. 13.

⁹ VAD, no. 1132, s. 89; no. 1119, vr. 30a; no. 1088, vr. 12b; no. 550, s. 10.

3. Medrese-i Kebîr'in Fıkıh Medresesi Olduğu

Divriği'deki Medrese-i Kebîr'de eğitimin şekli ile hangi kitapların okutulduğu hakkında şimdilik açık bir bilgi bulunamamıştır. Ancak medreseye yapılan atamalar, bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Buraya tayin edilenlere bakıldığında bunların fakih oldukları görülmektedir. Bundan hareketle Divriği'deki Medrese-i Kebîr'in fıkıh okutulan medrese olduğu söylenebilir. Bu konuda ne zaman yapılanmaya gidildiği belirlenememiştir.

Medrese-i Kebîr'e fakih ataması, XVII. yüzyılın sonlarında başlamaktadır. Bununla ilgili tespit edilen ilk belgenin tarihi R. âhir 1103/Aralık 1691 olup, Fakih Hüseyin, "nîm akçe ile tecdiden" atanmıştır¹⁰. Şu halde Hüseyin Efendi, daha önce de burada fakih idi. Öyle ise medresenin XV - XVI. yüzyıllarda fıkıh medresesi olarak programlandığı söylenebilir.

Medrese-i Kebîr'in fıkıh okutulan medrese olarak işlevini XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürdüğü vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır¹¹. Bu durumda Medrese-i Kebîr, uzun süre Osmanlı toplumuna fıkıhçı yetiştiren kurum olma özelliğini korumuştur.

4. Vakıfları

Divriği Dârüşşifası'na vakıflar tahsis edildiğine dair şimdilik bir vakfiyeye rastlanmamıştır. Banisi Turan Melike Hatun olduğuna göre, genel uygulama gereği dârüşşifaya bu hayırsever kadın tarafından vakıflar da bağlanmış olması gerekir. Nitekim dârüşşifayı inşa ettiren Melike Hatun'un burayla ilgili vakıflarının bulunduğu dair XVIII. yüzyıl Osmanlı vakıf kayıtları mevcuttur. Recep 1141/Mart 1729 tarihli bir berat kaydında: "Divriği'de medfûn, Sitte Melike vakfı olan Tolay karyesinin nezâreti evlâda meşrûta olup nîm akçe ile evlâd-ı vâkıfdan Ömer ve kadısı nâibi Ömer arzıyla inâyet" denmesi¹² bunu göstermektedir.

Dârüşşifaya daha sonra, muhtemelen Osmanlı döneminde de vakıfların tahsis edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. "Medrese-i Kübrâ'da Halil Bey Vakfı Kesme karyesi mahsûlünden" ücreti verilmek üzere altı adet fakih atamasının bulunması¹³, dârüşşifa özelliğini kaybeden ve medreseye dönüştürülen yapıya daha sonra bazı hayırseverler tarafından vakıfların bağlandığına işaret etmektedir.

Divriği Dârüşşifası'nın sağlık kurumu olma özelliğini kaybedip medreseye dönüştürülmesinden sonra hayır sahiplerinin buraya ilgisi artmış, bu nedenle vakıflarının sayısı gittikçe çoğalmıştır. Medrese-i Kübrâ'nın daha önce zikredilenlerden ayrı bir vakfı daha bulunuyordu ki, çok sayıda berat kaydına göre

¹⁰ VAD, no. 1132, s. 89.

¹¹ VAD, no. 549, s. 22; no. 550, s. 10, 13.

¹² VAD, no. 1139, vr. 8a.

¹³ VAD, no. 1090, vr. 47b, 49a, 51a; no. 1117, s. 3, 4, no. 1158, vr. 110b.

Gömden ve Görgüsü köylerinin mahsûlü, medresenin “üç sehm fakahet cihetine” tahsis edilmiştir¹⁴.

Medrese olarak işlevini sürdürmeye başladıktan sonra bitişiğindeki cami ile bütünleşen yapı için nukud vakfı da kurulmuştur. Vâkıfı ve vakfedildiği tarih belirlenemeyen “Divriği’de Fatma Hatun nâm-ı diğer Ahmed Paşa Cami-i ve Medresesi vakfı olan nukudun” Şaban 1144/Şubat 1732’de hasbî mütevellisi Seyyid Ahmed idi¹⁵.

Medrese ile caminin suyu birlikte temin ediliyordu. Bir berat kaydından medresenin suyuna dair problemlerin bitişiğindeki cami ile beraber halledilmesi için bir vakfın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak müteveli ataması yapılan bu vakfın kurucusu bilinmemektedir. Zilkade 1139/Haziran 1727 tarihli bir vakıf kaydına göre “Divriği’de vâki Fatma Hatun nâm-ı diğer Ahmed Şah Cami-i Şerifi ve Medrese’nin su yollarını ta’mir ve termime müteveli” olarak Seyyid Ahmed atanmıştır¹⁶.

5. Dârüşşifanın Fonksiyonunu Kaybetme Nedeni

Sağlık hizmetleri, tarihin hemen her devrinde hep pahalı olmuştur. Bu nedenle tıpla ilgili kurumları zengin vakıflarla desteklemek gerekmiştir. Ancak zamanla bu yolla sağlanan imkânlar yetersiz kalmış, işler bu yüzden yürütülemez olmuş ve dârüşşifaların bazıları çok geçmeden kapanmıştır. Divriği Dârüşşifası’nın da aynı akıbete duçar olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

Divriği Dârüşşifası, aslında daha başından itibaren kaynak sıkıntısı çekmiş olmalıdır. Banisi, nedense çok sağlam ve mimarî yönden son derece güzel bir hastane inşa ettirmiş, ancak bu sağlık kurumunun işlevini sürdüreceği güçte vakıf imkânı sağlamamıştır. Oysa bitişiğindeki cami için zengin vakıflar tahsis edilmiş; hazırlanan vakfiye ile belli kurallar çerçevesinde düzenli bir şekilde işlemesi sağlanmıştır.

Türk hükümdarları veya eşleri, insan sağlığına değer vermişler, bu konuda önemli denebilecek alt yapıyı oluşturmak maksadıyla eserler vücuda getirmişlerdir. Buna karşın halk, sağlık konusuna duyarlı olmamış, devlet adamlarının bina ettirdiği mabetlere gösterilen ilgiyi dârüşşifalara göstermemiş ve sahip çıkmamıştır. Bunun sonucu olarak Selçuklular zamanında önemli kabul edilen dârüşşifalardan bir kısmı kapanmış; bir kısmının binaları da ortadan kalkmıştır. Buna Konya Alâeddin Dârüşşifası örnek olarak verilebilir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin başkenti Konya’da I. Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılan dârüşşifa, XIII. ve XIV. yüzyılda çok önemli bir sağlık kuruluşu idi. Osmanlı döneminde

¹⁴ VAD, no. 1093, vr. 50b; no. 109, vr. 47a; no.1158, vr. 110b; no. 549, s. 22; no. 550, s. 10, 13.

¹⁵ VAD, no. 1088, vr. 13a.

¹⁶ VAD, no. 1143, s. 235.

devletin desteğiyle sık sık onarılarak hizmet vermesi sağlanmış, XIX. yüzyıl başlarına kadar bu şekilde işlevini sürdürmüştür¹⁷. Muhtemelen çöküş döneminin problemleriyle uğraşan devlet, dârüşşifa ile ilgilenememiş; kaderiyle baş başa kalan yapının mescidi dışındaki bölümleri yıkılıp gitmiştir. İçinde günde beş vakit namazın kılındığı mescit, halkın sahip çıkması sonucunda günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır.

Konya Alâeddin Dârüşşifâsı'ndan farklı olarak Divriği Dârüşşifâsı'nın binası, halen ayakta. Ancak Mengüçkoğulları'ndan sonra işlevini sürdürmediği yukarıdaki incelemeden anlaşılmaktadır. Daha önce değinildiği üzere yeni inşa edildiğinde bile fazla bulunmayan vakıf gelirleri, muhtemelen dârüşşifanın ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiştir.

Divriği, Mengüçkoğulları egemenliğinde iken İlhanlı saldırısına uğramış, şehir daha sonra Eretnaoğulları'nın egemenliğine girmiştir. Kadı Burhaneddin ve Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa arasındaki mücadeleler sırasında bu bölge tahribata uğramış; bundan yararlanan Memlûkler, Divriği'yi 1391'de Halep eyaletine bağlamışlardır¹⁸. Bu siyasî istikrarsızlık sırasında bir çok kurum gibi muhtemelen dârüşşifa da zarar görmüştür. Öyle ise Divriği Dârüşşifâsı, XV. yüzyıl başlarından sonra işlevini kaybetmiştir.

Halkın da ilgisizliği yüzünden uzun yıllar kapalı kalan dârüşşifa, Divriği 1516'da Osmanlı sınırları içine alındıktan sonra medreseye tahvil edilmiş, hayrseverler buraya vakıflar tahsis etmişler, sağlanan yeni imkânlar sonucu adı geçen eğitim kurumu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük hukuk medresesi olmuştur. Daha Mengüçükler'den itibaren hayır sahipleri dârüşşifayı ayakta tutmaya çalışmış olsalar da Anadolu Selçukluları devrinde altın devrini yaşayan Türk tıbbının gelişmesine katkıda bulunmuş olacaktı.

Sonuç olarak Divriği'de Anadolu Selçuklu Devleti devrinde inşâ edilen dârüşşifanın işlevi daha sonra sürdürülememiş; bir eğitim kurumunda bulunması gereken mimarî özelliğe sahip olduğundan Osmanlı döneminde medrese olarak kullanılmıştır. Doğrusu binanın sürekli dârüşşifa olarak kullanılması idi. Uzun süre yapılış amacı yönünde hizmet verse idi, Türk tıbbının gelişimine katkıda bulunmuş olacaktı. Bununla birlikte tamamen terk edilmeyip, medrese olarak fonksiyonel hale getirilmesi; binanın günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Tabii ki bu da Türk tıp tarihi açısından önemli bir kazanım olmuştur.

¹⁷ Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Alâeddin Dârüşşifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı", Konya Şehri'nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler I., Konya 2004, s. 423-434.

¹⁸ Abdülkadir Balgalmış, "Divriği", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, IX., İstanbul 1994, s. 452-453.

Resim 1: Divriği Ulu Camii ve Dârüşşifâsı'nın Genel Görünümü (Özlem Öztoker)

Resim 2: Divriği Ulu Camii ve Dârüşşifâsı'nın önden görünümü (Özlem Öztoker)

Resim 3: Divriği Dârüşşifâsı (Özlem Öztoker)

Resim 4: Divriği Dârüşşifâsı'nın Portal Kitabesi (Özlem Öztoker)